

Psykologi og juss

Rettspsykologisk suksess

Øystein Helmikstøl

journalist i Psykologtidsskriftet

Jussprofessor Ulf Stridbeck og psykologiprofessor Tim Brennen har dratt i gang et historisk nytt fag i rettspsykologi ved Universitetet i Oslo. Både juss- og psykologistudenter strømmer til.

November 2020: Psykologiprofessor Tim Brennen ved Universitetet i Oslo sender en e-post til administrasjonen og spør hvor mange studenter som har meldt seg på det nye faget rettspsykologi.

– Jeg fikk beskjed om å slappe av. Dette ville ikke bli klart før i desember, sa de.

Brennen var en smule bekymret og fryktet at få studenter var interessert. Han fikk vite at på dette tidspunktet var det påmeldt fem jusstudenter og én psykologistudent. Han og professor emeritus Ulf Stridbeck håpet på 15 påmeldte når tidsfristen for påmelding utløp.

Det ble godt over 100. Og fordelingen mellom jusstudenter og profesjonsstudenter i psykologi ble 50–50. Første halvårskurs ble ferdig før sommeren, neste kurs starter på nyåret.

Bakgrunnen

Jusstudenter har hittil ikke fått undervisning i rettspsykologi. Det har ikke vært en del av jusstudiet, forteller pensjonist Ulf Stridbeck på kontoret sitt i Oslo sentrum. Tim Brennen opplyser at psykologistudenter har fått minimalt med undervisning om dette emnet.

– Rettspsykologi er blitt spredt hit og dit. Nå samler vi det. Vi fyller et hull. Det er et nokså grunnleggende emne. Vi forankrer det i grunnforskning. Det er ikke slik at når du er ferdig med dette kurset, så er du klar for å gå i retten. Et emne om praktisk sakkyndighetsarbeid ledet av psykologiprofessor Annika Melinder kommer seinere i studiet.

Ideen om et undervisningstilbud kom fra to kanter, forteller Brennen og Stridbeck. Innenfra, på Psykologisk institutt, har en tverrfaglig forskergruppe samlet seg jevnlig gjennom mange år og vært opptatt av rettspsykologisk forskning. Brennen fikk ideen om å lage et undervisningstilbud i rettspsykologi med nettopp vekt på forskningen, og han og Stridbeck jobbet i to år for å få det nye fagtilbudet på plass.

Men interessen har også kommet utenfra. Både Brennen og Stridbeck har blant annet hatt kurs for ferdig utdannede jurister på Juristenes Utdanningscenter.

– Det har lenge vært behov for og etterspørsel etter rettspsykologisk kunnskap. Mangeårig psykologiprofessor Svein Magnussen (se undersak, side 204) skriver i sin lærebok¹ at for eksempel vitnepsykologi er noe alle aktører i rettsvesenet burde kjenne til. Andre fagpersoner, offentlige utvalg, sentrale justispolitikere og Riksadvokaten har støttet at rettspsykologi er viktig, påpeker Stridbeck, som tidligere prøvde å få på beina et landsdekkende senter for rettspsykologi. Det prosjektet har han gitt opp.

¹[1]. Skyberg, L. (2019). Rettslige forklaringsers troverdighet. Avhandling for graden ph.d. Juridisk fakultet. [1]. Magnussen, S. (2017). Vitnepsykologi 2.0. Abstrakt forlag.

– *Med psykologisk kunnskap vet du at det vitnet fortalte først, har høyere sannsynlighet for å være riktig*

Rettspsykologi

- Et fagområde som ligger i skjæringspunktet mellom psykologi og rettssystemet.
- Anvendt psykologisk kunnskap i rettspleiens tjeneste.

Kilder: Wikipedia, Norsk psykologforening

Rettsikkerhet

Både Svein Magnussen og Tim Brennen har hatt startkurs i vitnepsykologi for dommere.

– Kurset var på bare to timer, sier Brennen.

– *Det høres lite ut?*

– Ja, det er lite. Det kan gå på rettsikkerheten løs. Man kan tenke på det som en oppoverbakke:

Hvis man slutter å jobbe med det, så går det nedover. Bevisstgjøring og motvirkning av fenomener som for eksempel bekreftelsesfelle er et kontinuerlig arbeid, heller enn noe man kan vaksineres mot med en forelesning.

Det nye rettspsykologifaget som Brennen og Stridbeck startet opp i vår, tilbyr studentene 20 timers undervisning. Det er valgfag både på psykologi- og jusstudiet.

– *Hvorfor mener dere at rettspsykologi er viktig?*

– Det koker ned til rettsikkerhet. Vi må forhindre feilaktige domfellelser. Så enkelt er det. Det er for mye folkløse ute og går blant vanlige folk, men også hos dommere og advokater. De har sin egen oppfatning om hvordan folk fungerer og tenker. Da sier vi: Så enkelt er det ikke. Vi åpner opp for tvilen, sier Stridbeck, som vil bidra til en bevisstgjøring om at det kan gå galt i rettssystemet.

– Det er ikke ofte det går virkelig galt i rettssystemet, men det skjer.

Det er ikke alltid man kan stole på vitneforklaringer, påpeker Stridbeck. Noen kan ha falske minner. Og han minner om saker der det har vært falske tilståelser.

– Vi har hatt Fritz Moen. Vi har hatt Rødseth-saken i sin tid. Og Thomas Quick, ikke minst.

– Toppfolkene

På spørsmål om hva det nye valgfaget rettspsykologi inneholder, forteller Ulf Stridbeck at de har invitert det han omtaler som toppfolkene i Norge.

– Vi har om barneavhør med psykolog Annika Melinder. Vi har om avhørsmetoden Kreativ med Asbjørn Rachlew. Vi har om falske minner og falske tilståelser. Vi tar også opp troverdighetsvurderinger. Om hva som er troverdighet, og hva som er pålitelighet.

Det siste blir ifølge Brennen belyst fra begge fags vinklinger:

– Vi har en psykolog som kommer inn og snakker om troverdighet. Det er Ellen Wessel. Og vi har en sosiolog med doktorgrad fra juridisk fakultet, Lisbeth Skyberg, som forklarer hvordan

troverdighetsvurderinger, og holdningen i norsk rett til troverdighet, har endret seg over tid, sier Brennen. Stridbeck supplerer:

– Skyberg viser at juristene var først ute med å se troverdighetsproblematikken. Klassikerne innenfor jussen holdt allerede på 1800-tallet på med dette, det var jo lenge før psykologene. Det er interessant, ny kunnskap² som Skyberg har oppdaget.

Relevans og roller

Norsk psykologforening har ingen god oversikt over hvor mange psykologer som tar sakkyndig-oppdrag for en part i forbindelse med en rettssak, får Psykologtidsskriftet opplyst.

Nasjonalt enhet for rettspsykiatrisk sakkyndighet (NERS) har ansvaret for den nasjonale oversikten over sakkyndige. Den 11. august var det der registrert 140 sakkyndige som gjennomfører rettspsykiatriske undersøkelser. Av disse er 64 psykologer, opplyser rådgiver John Sigurd Tetlien til Psykologtidsskriftet.

Hvor relevant er egentlig rettspsykologi for kliniske psykologer, kan man undre seg over. Tim Brennen minner om at psykologistudentene som tar dette kurset, går på profesjonsstudiet, de alle fleste utdanner seg altså til klinikere.

– Noen blir også klinisk sakkyndige i retten. Vi tar opp dette på kurset, i en samtale med psykologspesialist og mangeårig sakkyndig Pål Grøndahl, og drøfter forskjellen på klinikk og rettssal, svarer Brennen.

Han påpeker at en kliniker har en helt annen rolle enn en sakkyndig som for eksempel kommer inn og oppsummerer konsensus på vitenskapelig litteratur.

– Den kliniske rollen innebærer selvsagt empati og gjerne også at man tror på sin klient, men i en rettslig kontekst er det ikke nødvendigvis klinikerens selv som skal vurdere hvorvidt utsagn fra en pasient er riktig eller ikke. Man tar også inn eksterne sakkyndige for å vurdere tilregnelighet. En kliniker har en terapeutisk rolle. Men jeg kan se at det for retten er vanskelig å skille disse ulike rollene. Retten får inn en ekspert som uttaler seg, og sier at vedkommende er troverdig.

Brennen forteller at han har sett eksempler på rolleblanding, eller manglende forståelse hos dommere, for disse ulike rollene som én og samme psykolog kan ha i retten.

– Det nye valgfaget gir psykologer et vitenskapelig fundament. Dette har ikke noe med terapi å gjøre, understreker Brennen.

Stridbeck sier at han vil introdusere hvor viktig psykologi er i rettssaker for å hindre uriktige domfellelser.

– Først introduserer vi rettssystemet, psykologistudenter har jo ikke peiling på mye av dette. Så får juristene en tilsvarende mini-introduksjon om psykologien. Slik kan de lære å kjenne hverandres miljøer.

Politiavhør

Psykologtidsskriftet skrev i 2018 om en forskergruppe med psykolog Miriam Sinkerud Johnson i front, som var i gang med å granske 1000 avhør av barn. Det ble omtalt som verdens største studie av barneavhør (se eget intervju med Sinkerud Johnson i septemberutgaven av Psykologtidsskriftet).

²[1].Skyberg, L. (2019). Rettslige forklarings troverdighet. Avhandling for graden ph.d. Juridisk fakultet. [1]. Magnussen, S. (2017). Vitnepsykologi 2.0. Abstrakt forlag.

– Gjennomgående stilles det for mange suggestible spørsmål i avhørene, sa Johnson blant annet. Oppdragsgiver Justis- og beredskapsdepartementet skal få endelig prosjektrapport i 2022, ifølge Johnson.

Brennen og Stridbeck opplyser at dette også har vært tema på emnet deres i vår.

– Vi vet at suggestive teknikker induserer feil, det er i alle fall stor fare for det, uten å ta stilling til om en forklaring er oppdiktet eller ikke, sier Brennen.

Utviklingen av avhørsteknikker er ifølge Stridbeck et stort tema innenfor rettspsykologi, og han mener Kreativ-metoden utviklet av norske avhørsekspert er spesielt interessant.

– Man foretar avhør i både straffesaker og sivile saker, avhør er helt sentralt i rettssystemet. Derfor er det også viktig at de går riktig for seg, sier Stridbeck.

Eksemplene

Brennen og Stridbeck trekker fram det store vendepunktet for hvordan man tenkte om politiavhør, og som førte til at psykologisk kunnskap i politiet og i rettssystemet ble mye viktigere enn før: Bjugn-saken på 90-tallet.

– Man ble oppmerksom på dilemmaer ved barns hukommelse og har i ettertid i større grad måttet spørre om barn alltid snakker sant. Og om man kan påvirke barn til å si noe annet enn det som er sannheten, sier Stridbeck.

Han framhever at i Bjugn-saken snakket barna med foreldre, og med terapeut. Og ble utsatt for suggestive barneavhør.

– Igjen: Det er veldig viktig for rettssikkerheten at avhør går riktig for seg. Man må ha kunnskap, for eksempel om kroppsspråk. Noen har jo ment at man kan se når folk lyver. Det har vi i vår forskergruppe klart å avkle. Kroppsspråk er vitenskapelig udokumentert.

Tim Brennen understreker at politi og rettssystemet må være spesielt oppmerksomme på dette:

– Når man hører på et vitne, og når man ser på resultatene av et avhør, må man stille spørsmålet: Hva er historien her? Hva er utviklingen i det som vedkommende har fortalt? Har vitnet sagt noe annet først? Faren er at man har sett den polerte, innøvde versjonen i retten. Men med psykologisk kunnskap vet du at det vitnet fortalte først, har høyere sannsynlighet for å være riktig. Hvis jurister og dommere hadde vært klar over dette, hadde rettssikkerheten vært bedre.

Stridbeck trekker fram at en av Europas fremste rettspsykologer, Gísli Hannes Guðjónsson, var inne og så på avhørene med Jan Helge Andersen i Baneheia-saken.

– Han påpekte problemet med å spørre Andersen om ikke han var et offer. Dette ble altså introdusert av politiet. Andersen svarte at jo, det var han nok.

Brennen minner om at Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker, der Brennen selv er varamedlem, har en gjennomgang av Guðjónssons kritikk på dette punktet.

Han påpeker også at Guðjónsson var inne i Birgitte Tengs-saken.

En ting er ifølge Brennen å påpeke at metodene som er brukt i en konkret sak, ikke holder mål. En annen er en fagdebatt om hvorvidt minner for eksempel kan bli fortrent.

– Det vi forsøker å formidle til studentene, er at man bør ha total bakkekontakt med den vitenskapelige litteraturen, avslutter han.

BANEBRYTENDE For første gang får jusstudenter undervisning i rettspsykologi. Ansvarlige for det nye valgfaget på Universitetet i Oslo er blant andre psykologiprofessor Tim Brennen. Foto: Lasse Moer/UiO.

Likevel: Brennen mener det er lett å overvurdere hvor relevant for eksempel muligheten for falske minner er i en sak. Han er varamedlem i Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker, der er det ikke mange saker hvor falske minner er hovedtema.

Når vi snakker om årsaken til feilaktige domfellelser, så viser man ifølge Stridbeck i Norge for ofte til Innocent Project og statistikk fra USA.

– Mye med rettspsykologien der er kulturfremmed for oss. Vi kan ikke overføre det til norske forhold, selv om vi ser at dette blir brukt som advokatmat i Norge også. Det skal man være forsiktig med.